

УДК 821.111.09-“18/19”

Т.В. Ведернікова

ДЕЯКІ РИСИ ПСИХОЛОГІЗМУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ПРОЗІ

Структура психологізму, як невід’ємної складової поетики художнього твору, зазнає в наш час істотних змін. Ці зміни знаходять своє відображення як в усталених, традиційних формах психологічного дискурсу, так і в площині нових форм і конструкцій – мовних, когнітивних, інтертекстуальних, наративних, рецептивних, гендерно обумовлених, етнолінгвістичних, метатекстових та інших. Парадигма засобів психологізації героїв і характерів значно розширюється також за рахунок експериментальної прози.

Проблеми психологізму, як суттєвої категорії художнього твору, складають важливий і актуальний предмет літературознавчих досліджень та критичних публікацій. Етапними дослідженнями в галузі літературного психологізму за останні три-чотири десятиліття можна вважати праці Н.Ю. Жлуктенко, Л.О. Гінзбург, І.В. Страхова, А.Б. Єсіна, В.В. Компанійця, Б.М. Проскурніна. Окремі аспекти психологізму висвітлені в підручниках і посібниках В.А. Кухаренка, В.Е. Халізева, К.А. Долініна, під ред. Н.Д. Тамарченко. Дисертаційні дослідження психологізму також утворюють чималий список. Проте можна констатувати певне відставання літературної теорії, зокрема у вітчизняному літературознавстві, у сфері аналізу психологізму в сучасній англомовній літературі.

Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати особливості та засоби вираження психологічного дискурсу в сучасній англійській прозі.

Психологізація художнього образу у творі реалізується через систему доволі різноманітних засобів – лейтмотивів, зокрема снів, спрямованих у минуле або майбутнє, зображення мотивів і чинників безпорадності психологічного стану героя/персонажу, художню деталь зовнішнього оточення, психологічний паралелізм, портрет

© Т.В. Ведернікова, 2018

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.2635847>

зовнішності та психологічний портрет (як авторський, так і з боку інших персонажів), використання контрасту між намірами і конкретними діями та вчинками героя, застосування прийому поліфонії у відтворенні стану свідомості героя, системне використання «внутрішнього монологу» та невластивої прямої мови, вільний перебіг часових вимірів у рефлексуючій свідомості героя, діалогізм його мислення як здатність до самоаналізу та інтроспекції, нарешті, «плин свідомості», який, до речі, далеко не завжди має зовні хаотичну, розірвану, антиграматичну структуру.

Психологізм сучасної англійської прози маніфестує себе переважно в дискурсі «плину свідомості», запроваджененого Дж. Джойсом, В. Вулф, Д. Річардсон, як провідного різновиду психологічного дискурсу. Палітра засобів вираження «плину свідомості» збагачується в сучасній англомовній літературі за рахунок нових лінгвостилістичних форм, пошуків поєднання наративної структури твору з його психологізмом. Наративна структура твору стає важливим, іноді провідним засобом відтворення «плину свідомості» героя. Можна відзначити паралелізм наративу з психологізмом, або навіть їх повний синкретизм, неподільність.

Психологічний дискурс сучасної англійської літератури успадкував чимало істотних типологічних ознак від роману «Уліс» Дж. Джойса. Неперевершеним і на сьогодні у світовій літературі залишається ступінь використання «плину свідомості» в цьому чи не найвідомішому романі минулого століття. Всеосяжність цього дискурсу в «Улісі», його поліфонічна здатність відтворювати зміст і плин думок героя та фокусувати характерні психологічні риси роблять його універсальним. «Уліс», безсумнівно, є еталоном і невичерпним джерелом сучасного психологізму, як у літературі модерну і постмодерну, так і в художній прозі інших напрямів і течій.

Розглядаючи психологічний дискурс Дж. Джойса, перш за все, слід зазначити унікальне органічне поєднання концентрації роздумів, рефлексії персонажу з постійним асоціативним перебігом думок у формі умовно-хаотичного «плину свідомості». По-друге, це домінуюча інтровертність і ретроспективний характер мислення

персонажу. По-третє, це започатковані у психологізмі Джойса інтертекстуальність і широкий спектр алюзій та ремінісценцій. Інші чинники психологічного дискурсу Джойса складають етап сприйняття-спостереження якогось зовнішнього об'єкта або явища, внутрішній монолог-коментар, якому властивий діалогічний характер мислення, фотографічне, або фіксуюче, мислення, паралельне відтворення думок і дій героя, причому особливістю такого відтворення є розбіжність між предметом мислення та реальним планом вчинків і подій, звернення до самого себе у другій особі, тобто діалогізм мислення [2].

Розглянемо два сучасні англійські оповідання відомих письменниць Фей Уелдон і Джекі Кей. У них відтворено основний контур, типову структуру дискурсу «плину свідомості» з більшістю вказаних вище чинників. Проте наявним в оповіданнях є цілий ряд відмінностей, які суттєво доповнюють палітру дискурса. Твір Фей Уелдон «Weekend» відтворює доміанти її прози: гендерну тематику, внутрішню та невласне-пряму мову героїні, нові синтаксичні та надфразові моделі, елементи наративу у формі «плину свідомості». Становище жінки в сім'ї складає головну тему оповідання, в якому яскраво і переконливо відтворено драматичну долю зовні щасливої у шлюбі жінки й матері. Тягар сімейних обов'язків виснажує її не лише фізично і морально, але водночас є чинником, який обумовлює її невпинний мисленнєвий «моніторинг», внутрішній коментар власних дій, подій вчинків навколо неї. Саме у площині невпинної рефлексії Марти і розбудовується психологічний, провідний дискурс оповідання.

В оповіданні «Weekend» Ф. Уелдон вдало і художньо переконливо об'єднує два виміри – сюжетний та психологічний – в один, який можна визначити, як психологічний наратив. Сім'я з п'яти осіб, що мешкає в Лондоні, збирається на вікенд до свого котеджу за містом. Проте весь тягар підготовки до вікенду протягом тижня припадає на Марту, жінку і матір трьох дітей. Зазвичай, вона повинна керувати їх автомобілем, якби не дорожня пригода, що позбавила її водійських прав на шість місяців. Навіть в авто, яким саме тепер керує її чоловік, Марта не може дозволити собі перепочити, відволіктися

від побутових справ; вона дрімає, але стурбовано, полохливо, з відчуттям провини за свою слабкість: «*Martin doesn't like Martha to sleep while he drives*» [4, с. 35]. Навіть дрімаючи, жінка не припиняє аналізувати і планувати реєстр першочергових справ: чи достатньо продуктів, як справи з одягом, як можна швидше приготувати їжу, маючи лише одну плиту, як їй реагувати на ймовірну зраду чоловіка зі своєю секретаркою.

Сюжет загострюється, коли раптово, о другій годині ночі, навідуються двоє запрошених на наступний день гостей. Вони в захваті від своєї прогулянки нічним Стоунхеджом під місячним сяйвом. Для Марти ці відвідини не лише посягання на її відпочинок, але й відчутне скорочення запасу продуктів, які призначалися на два вихідні. Ця прикрість є лише першою у низці турбот і огидних викриттів Марти протягом цих днів. Такі викриття є показовими у площині гендерних стереотипів, соціальних і сімейних ролей жінки і чоловіка.

У творі психологічний вимір вмонтовано в сюжетний за принципом паралельного зображення свідомості, плину думок героїні. За всіма ознаками, оповідання написано у техніці, відомій, як «плин свідомості». Техніка «плину свідомості» формує провідний елемент поетики оповідання, його наративну структуру. Головна частина того, що письменниця описує і оповідає, спрямована на відтворення, репрезентацію роздумів і почуттів Марти. Свідомість жінки існує у двох вимірах одночасно – зосередженість на тому, що вона робить і що потрібно зробити, і постійне внутрішнє зіставлення її конкретних справ з бажаннями вимогами свого чоловіка.

Ф. Уелдон майстерно використовує описовий та експресивний потенціал «плину свідомості», як різновиду психологічного дискурсу. Варто відзначити, що техніка «плину свідомості» не обмежується лише порушеннями граматичної норми та хаотичністю асоціацій. Їй властива нормативна граматики мови, як, наприклад, в романах В. Вулф. Оповідання «*Weekend*» маніфестує психологізм у душі В. Вулф: постійна зосередженість думок на обмеженому і постійному колі об'єктів свідомості. Зосередженість Марти на прагненні все встигати, відповідати ідеалу жінки, якого вимагає від неї чоловік,

тримає її у постійній нервовій напрузі, у стані рефлексії. Не відразу, поступово, Марті стає зрозумілою гендерна складова її, практично, постійної стурбованості і збентеженості, коли потрібно поєднати дві несумісні умови: «Always a problem with oven temperatures. When the beef's going slowly, the Yorkshire should be going fast. How to achieve that?» [4, с. 47]. Невпинну рефлексію Марти відтворює психологічний дискурс оповідання.

Продуктивним засобом психологізації у оповіданні є **мисленнєве цитування**. Героїня оповідання, подумки цитує свого чоловіка «Bright smile, not a hint of self-pity. Self-pity can spoil everyone's weekend» [4, с. 88]. Подумки вона порівнює Кеті, коханку Коліна, з його жінкою Джейн: «Well, Colin had become with the years fairly rich and fairly famous, and what does a fairly rich and famous man want with a wife like Janet when Katie is at hand?» [4, с. 89]. Марту дивує і пригнічує розбещеність та повна безтурботливість Кеті: «Martha marveled at how someone could arrive in their mid-thirties with nothing at all to their name, neither husband, nor children, nor property and not mind» [4, с. 105].

Продуктивним засобом психологізації конфлікту і образу Марти в оповіданні є **принцип контрасту**. Він дозволяє краще окреслити гендерні стереотипи, акцентувати їх нерівноправний характер. Зокрема, спростувати припущення, що чоловік наприкінці робочого тижня стомлюється більше, аніж жінка, і він потребує більше відпочинку, ніж його дружина. Мартіна анітрохи не бентежить, що віннасолоджується відпочинком за рахунок дружини: «Martha would run round the house tidying and wiping, doing this and that Martin would just catch the BBC2 news... Martin had to drive her car down to the cottage, and he was always tired on Fridays, and hot and sleepy on Sundays» [4, с. 74].

Внутрішня мова є провідним компонентом психологізму оповідання. Структуру внутрішньої мови твору визначає інтегрований характер. Наступний уривок ілюструє цю особливість внутрішньої мови: «Mrs Hodder came in twice a week to clean. She was over seventy. She charged two pounds an hour. Martha paid her out of her own wages: well, the running of the house was Martha's concern. If Martha chose to go out to work – as was her perfect right, Martin allowed, even though it

wasn't the best thing for the children, but that must be Martha's moral responsibility – Martha must surely pay her domestic stand-in. An evident truth, heard loud and clear and frequent in Martin's mouth and Martha's heart» [4, с. 135].

Внутрішня мова у цьому уривку не зводиться до внутрішнього монологу героїні, а вмонтована у серію роздумів Марти про ситуацію. Виклад ситуацій, яких в оповіданні не один десяток, є фактом, атрибутом внутрішньої мови. «Mrs Hodder came in twice a week to clean. She was over seventy. She charged two pounds an hour. Martha paid her out of her own wages); heard loud and clear and frequent in Martin's mouth and Martha's heart» [4, с. 161]. Цей виклад перериває невласне-пряма мова (well, the running of the house was Martha's concern), а також непряма мова, яка є відтворенням-згадкою прямого вислову: «Even though it wasn't the best thing for the children, but that must be Martha's moral responsibility – Martha must surely pay her domestic stand-in» [4, с. 165].

Аналіз уривку дозволяє виокремити нову рису внутрішньої мови, як засобу художньої психологізації, – **зображення предмета думок персонажа від третьої особи всередині власне внутрішньої мови**. Використовуючи такий спосіб репрезентації думок своєї героїні, Ф. Уелдон досягає подвійної мети – уникає напруженності суцільного внутрішнього монологу і досягає максимальної авторської відстороненості, чим забезпечується велика, якщо не повна, міра психологічної достовірності. Оригінальним і продуктивним, на наш погляд, є спосіб використання невласне-прямої мови в оповіданні. Цей засіб психологізації використовується переважно в поєднанні з авторським дискурсом. Окрім такого способу, Ф. Уелдон інтегрує пряму мову героїні у фрагмент плину її свідомості, коли предмет сприйняття, спостереження, рефлексії стає приводом її коментування: «Real roses round the door. Roses. Prune, weed, spray, feed, pick. Avoid thorns. One of Martin's few harsh words. 'Martha, you can't not want roses! What kind of person am I married to? An anti-rose personality?» [4, с. 179]. Така форма відтворення рефлексії Марти є художньо адекватною для створення підтексту. Метою останнього, як

відомо, є не пряме зображення, а лише натяк на певну інформацію, певний психологічний стан, емоційне ставлення. Стає зрозуміло, що саме Марта вирощує ці троянди. Важливою рисою психологічного виміру оповідання є цитування у лапках Мартінових сентенцій та зауважень. «An open invitation for burglars: Martin, Separate pans means separate flavours! Martin, Don't fuss, darling. You always make such a fuss: Martin» [4, с. 92]. – Таке цитування виконує в оповіданні подвійну функцію – відображає ту обставину, що Мартін уникає домашньої буденної роботи, а також підкреслює його зверхнє, часом насмішкувате ставлення до дружини. Такі цитати, у сукупності з іншим прийомом, відтворюють модель стосунків у сім'ї, коли Марта навіть напівсвідомість похливого сну не може позбутися думок про зауваження свого чоловіка.

Функція психологічного нарративу оповідання полягає у відтворенні зростаючого внутрішнього протесту Марти проти дискримінації з боку чоловіка. Психологічний нарратив органічно і невід'ємно вплетений в низку подій і турбот, пов'язаних із вікендом. Пригадування Мартою численних вимог, настанов і зауважень свого чоловіка набуває характеру градації, тобто посилення напруженості, особливо на тлі її суто рефлексивного порівняння своїх численних невідкладних турбот зі значно легшими і меншими за обсягом епізодичними справами, які дістаються її чоловікові. Такий психологічний паралелізм дозволяє Марті переконатися у зверхньому ставленні до неї чоловіка, дітей, друзів Мартіна. На мовному рівні тексту оповідання цей паралелізм забезпечується лаконічним викладом ситуації, епізоду або проблеми, діалогом з декількох реплік, нарративом у теперішньому часі, нанизуванням численних епізодів зневажливого ставлення до героїні у формі коротких, але влучних зіставлень.

Показовим у площині експресивних можливостей психологічного дискурсу є оповідання Джекі Кей «Форель щоп'ятниці» («*Trout Frida*»). Письменниця, начебто, вільно читає думки своєї героїні Мелані, у тому порядку, як вони розгортаються у її свідомості протягом однієї п'ятниці. Мелані нічим не відрізняється від інших, окрім того, що отримує листа від батька, який залишив сім'ю, коли дівчинці

було чотири роки. Дівчина обурена не листом, який ще навіть не читала, а значною мірою тим, що його доставлено саме в п'ятницю. Для Мелані п'ятниця – особливий день тижня, коли вона може дозволити собі розкіш смачно і вишукано поїсти. Це обмеження не пов'язане з матеріальним статком героїні, а є її свідомим вибором збалансованого харчування, що рекламується в жіночих журналах. Цей збіг обставин уносить дисонанс у приємне очікування Мелані вишуканої вечері, загострює “плин думок” самотньої жінки, робить його більш інтенсивним, напруженим, емоційно забарвленим. Але не цей збіг утворює головне психологічне навантаження оповідання. Сюжетна функція події, пов'язаної з приготуванням форелі й очікуванням вечері, полягає у тому, щоб розкрити постійний зміст і провідний предмет “плину свідомості” героїні оповідання. Мелані, яка у свої двадцять три роки зазнала важких втрат, не може позбутися думок про своє міжетнічне, міжрасове походження. Її мати – ірландка, а чорношкірий батько – з Тринідаду. Мелані намагається розгадати таємницю своєї ідентичності – чиїх рис у неї більше, батькових, чи материних. Щовечора і щоранку вона уважно розглядає своє, обличчя і бачить при цьому обличчя своїх батьків. «And when she looked in the mirror, the pair of them were behind her, mixing themselves up in her face» [3, с. 56]. Психологічна домінанта твору полягає в загостреному сприйнятті Мелані своєї відчуженості від суспільства.

Психологізм письменниці в оповіданні маніфестує себе у таких аспектах: поєднання засобу зовнішньої, авторської психологізації з невластивою прямою мовою героїні, відтворення “плину свідомості” Мелані, коли вона займається якоюсь іншою справою, психологічний паралелізм у оповіданні утворює низка позитивних уявлень і вражень Мелані, які протиставлені її невідрадним думкам, спогадам, самотності, відчуженості, постійна саморефлексія Мелані є засобом психологізації такої еволюції характеру героїні, яка приводить її до зростаючої відчуженості від суспільства, замкнутості, зосередженості виключно на власних проблемах.

Підсумовуючи короткий аналіз дискурсу «плину свідомості» у двох оповіданнях, підкреслимо, у якості першого висновку,

подальший розвиток цього дискурсу в жанрі короткого британського оповідання. Зображувально-нарративні можливості дискурсу «плину свідомості» розширюються, а власне дискурс набуває універсального характеру, підпорядковує інші виміри і категорії художньої структури тексту. Наративна організація тексту розбудовується переважно через цей дискурс. Певний паралелізм наративу з психологізмом є, на нашу думку, продуктивною і новаторською рисою сучасної англійської прози. «Плин свідомості», як дискурс, маніфестує себе у якості продуктивного, художньо адекватного і вірогідного різновиду психологізму. До його нових рис у сучасній англійській літературі можна віднести розглянуті нами у статті особливості: системне використання у якості провідного засобу зображення не лише психологічного стану, але й суспільно-значущої тематики (гендерна і расово-етнічна тематика в оповіданнях), мисленнєве цитування у фреймі внутрішньої мови персонажу, використання третьої особи у відтворенні внутрішньої мови героя, психологізація принципу контрасту, інтеграція невластиво-прямої мови персонажу у фрагмент плину його свідомості, самозвернення героя, еліптичні конструкції нової конфігурації, тотальний паралелізм плину думок і виконання повсякденних справ.

Література

1. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця: Нова книга, 2004. 272 с.
2. Сушко С.О. Структура і функції психологічного дискурсу в романі Д. Джойса «Уліс». Четверті Ситніковські читання. Дніпропетровськ, 2006.
3. Jackie Kay. Trout Friday. London: Picador, 2003.
4. Weldon, Fay. Weekend in Susan Hill. London: Penguin, 1999.

References

1. Kukharenko V.A. Interpretation of the text. Vinnitsa: NEW BOOK, 2004.
2. Sushko S.O. The structure and functions of psychological discourse in the novel D. Joyce «Ulysses». Fourth Sitnikovskie reading. Dnipro, 2006.
3. Jackie Kay Trout Friday. London: Picador, 2003.
4. Weldon, Fay. Weekend in Susan Hill. London: Penguin, 1999.

Анотація

Т.В. Ведернікова. Деякі риси психологізму в сучасній англійській прозі

Проблеми психологізму, як суттєвої категорії художнього твору, складають важливий і актуальний предмет літературознавчих досліджень та критичних публікацій. Структура психологізму, як невід'ємної складової поезики художнього твору, зазнає у наш часі стотних змін. Ці зміни знаходять своє відображення як в усталених, традиційних формах психологічного дискурсу, так і в площині нових форм і конструкцій – мовних, когнітивних, інтертекстуальних, наративних, рецептивних, гендерно обумовлених, етнолінгвістичних, метатекстових та інших. У статті розглядаються прийоми застосування техніки «потoku свідомості» у жанрі англійського короткого оповідання та в одному сучасному англійському романі. Психологізм сучасної англійської прози проявляється переважно в дискурсі «плину свідомості», запровадженого Дж. Джойсом, В. Вулф, Д. Річардсон, як провідного різновиду психологічного дискурсу. Палітра засобів вираження «плину свідомості» збагачується в сучасній англомовній літературі за рахунок нових лінгвостилістичних форм, пошуків поєднання наративної структури твору з його психологізмом. Наративна структура твору стає важливим, іноді провідним засобом відтворення «плину свідомості» героя. Можна відзначити паралелізм наративу з психологізмом, або навіть їх повний синкретизм, неподільність. Аналіз прозових творів дає підстави стверджувати, що психологізм сучасної англійської літератури проявляє себе переважно у формі дискурсу «потoku свідомості». У сучасній англійській літературі в жанрі короткого оповідання зокрема, схоже, реалізується тенденція злиття наративу з психологізмом, а також прагнення урізноманітнити засоби психологічного вираження з новими самобутніми формами.

Ключові слова: психологізм, дискурс, «поток свідомості», психологічний наратив, психологічна домінанта, рефлексія, інтроспекція.

Аннотация

Т.В. Ведерникова. Некоторые черты психологизма в современной английской прозе

Проблемы изображения психологизма, как существенной категории художественного произведения, составляют важный и актуальный предмет литературоведческих исследований и критических публикаций. Структура психологизма, как неотъемлемой составляющей поэтики

художественного произведения, притерпеваает существенных изменений. Эти изменения находят свое отражение как в устоявшихся, традиционных формах психологического дискурса, так и в плоскости новых форм и конструкций – языковых, когнитивных, интертекстуальных, нарративных, рецептивных, гендерно обусловленных, этнолингвистических, метатекстовых и других. В статье исследуются приемы применения техники «потока сознания» в жанре английского короткого рассказа и в одном современном английском романе. Психологизм современной английской прозы проявляется преимущественно в дискурсе «потока сознания», введенном Дж. Джойсом, В. Вулф, Д. Ричардсон, как ведущий вид психологического дискурса. Палитра средств выразительности «потока сознания» обогащается в современной англоязычной литературе за счет новых лингвостилистичних форм, поисков сочетание нарративной структуры произведения с его психологизмом. Нарративная структура произведения становится важным, иногда ведущим средством воспроизведения «потока сознания» героя. Можно отметить параллелизм нарратива с психологизмом, или даже их полное сочетание, неделимость. Анализ произведений дает основания утверждать, что психологизм современной английской литературы проявляет себя главным образом в форме дискурса «потока сознания». В современной английской литературе, в жанре короткого рассказа в особенности, проявляется тенденция слияния нарратива с психологизмом, а также стремление разнообразить средства психологической выразительности новыми самобытными формами.

Ключевые слова: психологизм, дискурс, «поток сознания», психологический нарратив, функция, психологическая доминанта, рефлексия, интроспекция.

Summary

T.V. Viediarnikova. Some psychological features in the modern English prose

The problems of psychology, as an essential category of the artistic work, constitute an important and relevant subject of literary research and critical publications. The structure of psychology, as an integral part of the poetics of artistic work, undergoes a lot of changes in our time. These changes are reflected both in the established, traditional forms of psychological discourse, and in the plane of new forms and constructions – linguistic, cognitive, intertextual, narrative, receptive, gender-specific, ethnolinguistic, metatextual, and others. The article

deals with the stream-of-consciousness techniques employed in the English short story genre and in modern English novels. The analysis of several stories gives grounds to maintain that the psychological component of modern English fiction manifests itself primarily in the stream-of-consciousness form, mainly introduced by J. Joyce, W. Wolf, and D. Richardson as the leading form of psychological discourse. The variety of reflective means of the «stream of consciousness» techniques is enriched in modern English-language literature due to new linguistic forms, the search for a combination of the narrative structure of the novel with its psychologism. The narrative structure of the story becomes an important, sometimes leading means of reproducing the «stream of consciousness» of the hero. One can note the parallelism of the narrative with psychology, or even their complete syncretism, indivisibility. There seems to be a tendency in modern English fiction, in the short story genre in particular, to fuse narration with psychological component as well as vary expressive psychological means with new and original forms.

Key words: psychologism, discourse, «the stream-of-consciousness», psychological narration, psychological dominant feature, reflection, introspection.

Інформація про автора

Ведернікова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики англійської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна; <http://orcid.org/0000-0003-0139-6169>